

Magyar Zoltán

A MAGYAR TÖRTÉNETI MONDÁK KATALÓGUSA I–XI.

Típus- és motívumindex

Kairosz, Bp. 2018.

A magyar történeti mondák katalógusa. Típus- és motívumindex I. Alapítási mondák. 347 oldal; Típus- és motívumindex II/A. és B. Hősök, történelmi személyek. Nemzeti hősök. 519 oldal és 457 oldal; Típus- és motívumindex III. Hősök, történelmi személyek. Tematikus csoportok. 354 oldal; Típus- és motívumindex IV. Háborúk, harcok, szabadságharcok. 547 oldal; Típus- és motívumindex V. Legendák. Vallásos témájú mondák. 618 oldal; Típus- és motívumindex VI. Bűn és bűnhődés. 308 oldal; Típus- és motívumindex VII. Betyármondák. Betyárok és más törvényen kívüliek. 846 oldal; Típus- és motívumindex VIII. Kincsmondák. 460 oldal; Típus- és motívumindex IX. Egyéb földrajzi és történeti jellegű mondák. 519 oldal; Típus- és motívumindex X. Motívumindex és bibliográfia. 892 oldal; Típus- és motívumindex XI. A magyar történeti mondák rendszere és tagolódása. 480 oldal.

Még ha nem is a legkézenfekvőbb tájékozódási irány, a történettudománynak a folklorisztika felé is vannak kapcsolódási pontjai. Ez 2018 végétől az eddiginél is határozottabban kijelenthető. Ugyanis ekkor jelent meg 6347 oldalon, 12 kötetben Magyar Zoltán magisztrális munkája, *A magyar történeti mondák katalógusa*. A terjedelem jelentős részét típus- és motívumindexek képezik. Az első kötet az alapítási mondákat veszi számba. Jóllehet, e témakör egyéb mondacsoportok, mi több, a hiedelemanyag irányába is elágazik, a szerző itt azokat a hagyományokat vette fel katalógusába, amelyeknek a kultúrtörténeti aspektusa az elsődleges, vagyis az állam, a települések, építmények és szokások létrejöttét örökítik meg. Ide tartozik a magyar történeti anyag legrégebbi rétegét jelentő, a középkori krónikákban megőrzött két eredetmonda is. Amint azt Magyar Zoltán is hangsúlyozza, a vonatkozó hagyományok túlnyomó többsége „19. századi fejlemény, a mind szélesebb körben elterjedt írott hagyomány, kivált a populáris feldolgozások folklorizálódott szövegemléke, ám ugyanakkor számos újabb keletű, lokalizált folklorhagyomány is megtalálható közöttük” (XI. 196.). A szerző nemcsak a magyar honfoglalással, hanem a más népek, például a szászok Kárpát-medencébe költözésével kapcsolatos mondákat is feldolgozta, valamint kitér a nevezetes magyar népcsoportok (székelyek, csángók, őrségek stb.) megtelepedéséről szóló hagyományokra is. Figyelemre méltó, hogy a különféle helységalapítási történetek között mitikus jellegűek és történelmi hitelességű eredetmagyarázatok egyaránt megtalálhatóak, éppúgy, mint a királyi, földesúri telepítésekre vonatkozó közlések.

A leggazdagabb mondaanyag hősök, történelmi személyek emlékét őrzi. Éppen ezért ezt három kötet tekinti át. Az első félkötetben a nemzeti emlékezetben a magyarok elődeinek tekintett hunok és Attila királyuk, valamint a középkori magyar történelem nevezetes alakjai szerepelnek, köztük az Árpád-ház és az Árpád-kor híres szentjei, uralkodói, hősei, továbbá a lovagi kultúrát felidéző uralkodók és nagy erejű hősök. Végül, de már csak azért sem utolsósorban, mert a félkötetnek csaknem az egyharmadát teszi ki: Mátyás király népi hagyományköre kerül terítékre. A szerző a folklorhagyományok komplex voltára tekintettel egységes keretben jeleníti meg e részben a Mátyásról szóló különböző típusú és műfajú folkloreszövegeket. A második félkötet az elmúlt ötszáz év nevezetes személyeire vonatkozó mondákat összegzi a török kor országos hírvé, illetve helyi hőseitől kezdve az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc, továbbá a Habsburg-ház népi emlékezetbe ágyazott alakjain át egészen a 20. századi történelmi személyekig.

A hősökre, történelmi személyekre vonatkozó mondákat rendszerező következő, III. kötet összesen 410 személyt sorol be különböző tematikus tagolásba. A negatív hősök két fő csoportba kerülnek: „árulók” és „nevezetes ellenfelek”. Az utóbbiak között különösen figyelemre méltóak a Hitlerre és a külföldi kommunista vezetőkre vonatkozó adatok. Például Hitler származását többféleképpen magyarázzák: az egyik típus szerint ő nem más, mint a Németországba szökött és ott álnevet felvevő Rudolf trónörökös, mások szerint viszont a diktátornak Rudolf az édesapja volt. Ezzel szemben Pilisvörösváron a német nemzeti hős, Hindenburg tábornagy fiának tartják. Zabaron ellenben úgy tudják, hogy „Hitler édesapja egy Hitler Lajos nevezetű budapesti vasutas (állomásfőnök)” volt (III. 302–303.). Ezeket és az ezekhez hasonló közléseket csak azok lepődnek meg és/vagy mosolyognak, akik nem találkoztak még az egyszerű emberek történelemismeretével. Itt nem rosszul megtanult/összekapcsolt iskolai tananyagról van szó, hanem a szóbeliség útján terjedő ismeretátadásról, amelynek során az adatokat átadók és átvevők nem követik a szaktörténész számára magától értetődő forráskritika gyakorlatát. Így például megboldogult anyai nagymamám, Pethő Józsefné, született Seres Róza, aki 1909-ben egy sarkadi iparos családban látott napvilágot s hat elemi végzet, mely meggyőződéssel állította, hogy Sztálin valójában egy sarkadi illetőségű szegény ember volt, aki az 1919-es kommün leverése után menekült Oroszországba. Ellenvetésemre, miszerint Sztálin grúz volt, akként válaszolt, hogy akitől ezt hallotta, az jól ismerte, amikor még itthon élt, és még nem vette fel a Sztálin nevet. Hasonlóan biztosan állította, hogy Lenin pedig úgy lett merénylet áldozata, hogy amikor kiment a latinára szükségét végezni, a pöcegödörben rejtőzködő merénylő egy törrel felszúrt a fenekébe. Ezeket a történeteket számára nyilvánvalóan téves, ám a folklorista számára tanulságos adalékokat azért idéztem fel, mert ezek nem szerepelnek Magyar Zoltán adatgazdag katalógusában (vö. III. 303–305.). Ha Leninnel összekapcsolva nem is, a merénylet eme narratívátípusa azonban megtalálható a mű két kötetében is: mivel szerves része a Mátyás-hagyománykörnek is, fellelhető a II. A. felkötetben a Mátyás-fejezet végén, de a III. kötet első fejezetének összesített típusgyűjteményében – más történelmi személyek kapcsán is – ugyancsak előfordul.

Külön egységet képez a hősmondák szimbolikus – megszemélyesített – rétege: a nevezetes szentek ereklyéivel, illetve a Szent Koronával kapcsolatos mondahagyomány.

A *Háborúk, harcok, szabadságharcok* címet viselő IV. kötet bizonyos mértékig átfedésben van a történelmi hősök hagyománykörével, azonban attól abban különbözik eredendően, hogy nem egyes nevezetes személyek cselekedetei képezik a tárgyát, hanem a háború maga, annak rettenete és minden következménye: menekülés, vérengzések, kegyetlenségek, pusztítások, a démonikus ellenségkép – de az ellenség legyőzésének különféle módjai és esetei is. A magyarság által kezdeményezett hódító háborúk hagyományköre lényegében kimerül a kalandozások korára és néhány középkori akcióra vonatkozó monda anyagával, ezzel szemben meglehetősen gazdag a honvédő harcok korpusza, abban pedig kiemelkedik a tatár–török háborúk monda-köre. Magyar Zoltán hangsúlyozza, hogy e kötet anyagának csak szűk szeletén mutatható ki az írott kultúra ismerete és hatása, alapvetően a szájhagyományozó népi műveltség és történelmi megtapasztalás eredménye. A honvédő harcok mondakörét – a Mátyás-hagyományokhoz hasonlóan – egy markáns közép-európai hagyománykör szerves és virulens részének tartja.

A kötet anyagában helyet kapott a magyarországi vallásküzdelmek epikus anyaga is, amelyet nagy változatgazdagság jellemez. A folklór szövegek egyik legfőbb jellegzetessége az, hogy a szereplők könnyen felcserélődik: bárki lehet egyszer az áldozat, máskor pedig az agresszor. A különböző parasztlázadások, forradalmak, felkelések emlékeit őrző fejezet legnépesebb csoportját az 1956-os forradalom hagyományköre alkotja, ahol számos olyan folklórmotívum érhető tetten, amelyek korábbi korok motívumkincsének továbbélései modern korban és szövegkörnyezetben. E kötetben is utalók segítik a vonatkozó hagyományokat, népi elbeszéléseket

A vallásos mondákat és egyéb, e műfajjal rokonítható hagyományokat, népi elbeszéléseket rendszerezi az V. kötet. Út menti keresztelkekhez, harangokhoz, szentkutakhoz fűződő népi elbe-

széléseket, csodás gyógyulásokról, különféle (elsősorban Mária-) jelenésekről, népi látomásokról és angyalokról szóló folklóradatokat s végül, de nem utolsó sorban a vallási specialistákkal (szentek, szerzetesek, remeték, „szentemberek”, „szentasszonyok”, látók és gyógyítók) kapcsolatos hagyományokat rendszereznek a kötet fejezetei.

Az isteni rend ellen vétő ember természetfölötti eredetű retorzióit taglalja a katalógus VI. kötete. E folklórszövegek dramatikus jellegük miatt a magyar mondahagyomány egyik legszínesebb részét képezik. Egyes típusok (például bűnös emberek kövé válása vagy elsüllyedése, illetve villámcsapás általi halála) már az antikvitásban is ismertek voltak. A bűn és bűnhődés típusú mondák egyik legnépesebb csoportját alkotják a keresztény normák megsértésének következményeiről szóló folklóradatok.

Míg a *Bűn és bűnhődés* a legvékonyabb, addig a *Betyármondák. Betyárok és más törvényen kívüliek* a katalógus-sorozat egyik legvastagabb kötete (VII.). Ez egyúttal azt is jelzi, hogy olyan témacsoportról van szó, amelyik a magyar néphagyományban nagyon jelentős, széles körűen elterjedt és tipológiai változatos. A parasztság emlékezetében megőrzött törvényen kívüliek voltaképpen a történeti hősök egy speciális csoportját jelentik. Figyelemre méltó, hogy csaknem ugyanannyian vannak ezek a 18–20. században élt – illetve olykor fiktív – személyek, mint a III. kötetben bemutatott és rendszerezett történelmi hősök. Magyar Zoltán mintegy 400 olyan törvénytisztító talált a magyar epikus néphagyomány feldolgozása során, akiről fennmaradt legalább két, egymástól független folklóradat.

A VIII. kötet tárgyát képező kincsmondák tudományos rendszerezését megnehezítette az a körülmény, hogy e szöveghagyomány túlnyomó része motívumok alkalmi vagy éppen tartalmilag meghatározott láncolatából épül fel. A magyar nyelvterületnek gyakorlatilag szinte minden pontján – különösképpen történeti romok közelében – előszeretettel meséltek elrejtett kincsekről, bár kétségtelen, hogy az erdélyi folklóanyag fölöttébb gazdag e tekintetben. Nem véletlen, hogy a kincsmondák legarchaikusabb rétege is e tájhoz köthető. Magyar Zoltán a külföldi szakirodalom tükrében úgy látja, hogy a magyar kincsmonda-hagyomány egyike a legváltozatosabbaknak az eurázsiai kultúrkörben.

Az eddigiektől eltérően a IX. kötet nem egységes tematika köré szerveződik, hanem azokat a kisebb-nagyobb témaköröket rendszerezi, amelyekhez történelmi, kultúrtörténeti vagy éppen földrajzi vonatkozású mondák kapcsolódnak. E „helyi mondák” közé tartoznak például a különböző földfelszíni elemek (folyók, tavak, hegyek, völgyek, dombok, sziklák stb.) keletkezéséről szóló eredetmagyarázatok – azonban pusztán csak azok, amelyeknek a lokális vonatkozása hangsúlyos. A szerző itt rendszerezi többek között a nevezetes földrajzi objektumok (fák, alagutak, a község korábbi helye, illetve a falu határában egykor létezett őrhelyek, kivégzőhelyek) s a folklorisztika által őstörténeti mondának nevezett, óriásokról és tündérekéről szóló hagyomány anyagát is.

Az előző kilenc kötet anyagát az ábécé rendben közölt, a tárgyszó szövegekörnyezetére is utaló motívumindex teszi igazán használhatóvá (X.). E segédlet a folklórtudomány klasszikus kézikönyvének a mintájára készült (*Stith Thompson: Motif-Index of Folk-Literature*. Bloomington 1932–1936.). A tárgyszavas mutató révén az egyes motívumok népköltészeti beágyazottságáról és sokszínűségéről is képet alkothatunk. A feltüntetett típusszámok segítségével az eredeti helyek is visszakereshetők. A motívumindexet kiegészíti egy konkordanciajegyzék is, amely a magyar történeti mondák repertoárját a nemzetközi párhuzamokkal veti egybe. A kötetet egy több ezer tételes bibliográfia zárja, amely a magyar folklorisztika eddigi legteljesebb népköltészeti vonatkozású szakirodalomjegyzéke. Gazdaságosabb lett volna, ha ez nem itt kap helyet, hanem a XI. kötetben, kiváltva az ottani gazdag, csaknem 70 oldalas könyvészetet. Pontosabban szövegszerű lett volna, ha Magyar Zoltán nem ezzel zárja, hanem e kötetet indítja a katalógus-sorozatát. Így az olvasó már azelőtt megismerhette volna a szerző célkitűzését és

motivációit, a nemzetközi és a hazai tudománytörténeti előzményeket, mielőtt egy-egy témakör mondáival szembesül. A nem-szakkfolklorista olvasónak azonban csaknem 6000 oldalt kell várnia például ahhoz is, hogy megtudhassa, melyek voltak a magyar történeti mondák rendszerezésének objektív feltételei, s miként alakította ki Magyar Zoltán a Magyar Történeti Mondák Archívumát. Ez a 112 000 narratívát tartalmazó, mennyiségével nemzetközi viszonylatban is kiemelkedő gyűjtemény az európai kultúrkör talán tematikailag legváltozatosabb mondivilágát foglalja magába. A szerző avatott kézzel és könnyű tollal megírt fejezetekben vezet be a mondák tudományos rendszerezésével kapcsolatos műfajelméleti kérdésekbe, a műfaji átmenetek problematikájába, ismerteti a szöveg hagyomány történeti és kulturális rétegzettségét, valamint a magyar történeti mondák területi és tematikai tagolódását. Ezen túlmenően egyúttal példákat is mutat arra, hogy a katalógus kötetei milyen hasznos segítséget nyújtanak a magyar mondaanyag tudományos feldolgozására: a birtokalapítási mondáktól Mátyás király narratív hagyománykörén és a sárkányölő hősökön át az idegen kincsszerzőkről és az óriásokról szóló mondákig kilenc esettanulmányt is közread. A magam részéről a történeti mondaanyag lehetséges elemzési módjai közül hiányolom az egy-egy mondakör területi elterjedését tematikus térképekkel szemléltető kartografikus megközelítést – amire egyébként a szerző más publikációiban már mutatott példát. Mindenesetre feltétlenül tanulságos lenne a katalógus erre alkalmas anyagát térképlapokon is megjeleníteni.

Az összegzést és az irodalomjegyzéket angol nyelvű kivonat követi. Ez lehetővé teszi, hogy a nemzetközi összehasonlító folklorisztikai kutatások már azelőtt is használhassák a magyar történeti mondák e rendszerezését, mielőtt ennek a tervbe vett angol nyelvű változata elkészülne. A kötetet 133 színes fénykép zárja, dokumentálva és szemléltetve a szerzőnek az egész Kárpát-medencére kiterjedő, tudatos gyűjtő munkáját, amely nélkülözhetetlen feltétele volt kézikönyve megszületésének, hiszen ki kellett egészítenie az elődök kutatásait. Számos korábbi fehér folt eltüntetése Magyar Zoltán érdeme. Ezt tanúsítja egyébként, hogy az 1967-ben született folklorista – az MTMT 2020. május 3-ai adatai szerint – 71 (!) önálló kötetet jegyez szerzőként. Magyar tehát nemcsak a magyar néprajz egyik legfáradhatatlanabb terepmunkása, hanem a gyűjtött anyag szorgalmas feldolgozója és közreadója is.

A magyar történeti mondák katalógusának kötetei inspiráló kiindulópontot kínálnak a történettudomány művelői számára is.

Szulovszky János

Csukovits Enikő

AZ ANJOUK MAGYARORSZÁGON II.

I. (Nagy) Lajos és Mária uralma (1342–1395)

(Magyar Történelmi Emlékek, Értekezések)

BTK Történettudományi Intézet, Bp. 2019. 178 oldal

A könyv a szerző 2012-ben (szintén ebben a sorozatban) megjelent, Anjou Károly uralkodásáról írt monográfiájának folytatása, az Anjou-kor második felének története Magyarországon. A két kötet szervesen összetartozik, egyidejű megjelenítésük talán hasznosabb lett volna, de a második kötettel kiegészülve a munka mostanra kerek egészszé tette a korszak vizsgálatát. (Ugyanakkor 2012 óta az első rész már két egyetemi nemzedék számára is tankönyvként szolgálhatott.)